

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

НАДЄЖДИНА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 37.013. 42-058.23 (09.(477.72) «18/19»

**ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
КУЗЬМЕНКО Василь Васильович,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»,
завідувач кафедри педагогіки й освітнього менеджменту.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ПАНТЮК Микола Павлович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
проректор з наукової роботи;

кандидат педагогічних наук
САВ'ЮК Анна Миколаївна,
Миколаївський національний
університет імені В. О. Сухомлинського,
старший викладач кафедри англійської філології.

Захист дисертації відбудеться 10 квітня 2019 р. о 12-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 6 березня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розвитку українського суспільства існує потреба формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації, глибокого вивчення, критичного осмислення й творчого використання національного духовного здобутку минулого для розуміння новітніх феноменів і процесів. Просвітницько-педагогічні завдання з метою педагогізації суспільства в Україні доцільно вирішувати на основі аналізу культурно-освітніх рухів в окремих регіонах, зокрема й Півдня України, де інтелігенцією накопичено вагомі досягнення. Вони мали вплив на розвиток початкової, середньої та вищої освіти в регіоні. Інтегруючими чинниками освітнього простору Півдня України другої половини XIX – початку XX століття була єдина територія, державна мова, національні культури, релігія й освіта. Інтелігенція Півдня України впливала на процес соціалізації особистості у полікультурному середовищі, на досягнення толерантності та взаєморозуміння між людьми різних національностей, виховання дітей і дорослих в умовах полікультурності, поваги, проте з дотриманням загальнодержавних вимог, які відповідали розвитку регіону.

Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції обумовлена соціально-економічними, культурними потребами Півдня України другої половини XIX – початку XX століття. Активність духовної та світської інтелігенції зумовила активізацію розвитку освітнього простору регіону, де за досить короткий історичний період було започатковано школи різних типів (недільні, приватні, державні, національні школи, школи грамоти), гуртки, курси, читальні, товариства, притулки тощо. В умовах полікультурного освітнього простору регіону духовні сили національних спільнот спрямовані на розбудову краю, розв'язання низки нагальних питань, а саме – облаштування будинків для сиріт, інвалідів і людей похилого віку, відкриття музеїв, бібліотек, спортивних майданчиків. Дослідження особливостей вирішення регіональних просвітницько-педагогічних завдань, з'ясування механізмів різнобічної взаємодії представників інтелігенції, їх ролі у педагогізації суспільства дозволяють проаналізувати специфіку впровадження прогресивних форм, методів та засобів освіти й зрозуміти роль інтелігенції у формуванні громадянина, його загальнолюдських і суспільних цінностей, поширенні принципів моралі, забезпечення повноцінного розвитку.

Вивчення генези освіти, науки, культури за сприяння інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття є важливим етапом комплексного дослідження проблем виховання і навчання. Співіснування релігійної, приватної, державної освіти, національного виховання передбачало активну просвітницьку діяльність представників німецької, єврейської, грецької, російської, української інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX століття.

Питання історії освіти досліджували М. Богуславський, С. Єгоров, М. Кондратьєва, Г. Корнетов, В. Кузьменко, А. Романов, І. Цюпак; загальнодидактичні положення щодо визначення змісту освіти, навчання і виховання – Т. Поніманська, М. Фіцула, І. Бех та ін.; тенденції розвитку освіти в державі досліджуваного періоду вивчали П. Бутков, В. Вахтеров, В. Зеньковський, М. Краснов, С. Миропольський, М. Чехов та ін. Безпосередньо просвітницьку

діяльність громадських організацій вивчали Л. Березівська, Л. Вовк, Н. Гупан, Б. Євтух, Н. Ничкало, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.; проблеми просвітницько-педагогічної діяльності жіночих громадських організацій – Д. Багалієв, В. Бобров, В. Бондаренко, О. Господаренко, Є. Горбуров, Ю. Гузенко, Т. Завгородня, О. Кобельська, О. Маркевич, Г. Маслій, А. Мисечко, З. Нагачевська, М. Пантюк, Т. Пантюк, Н. Полонська, А. Преображенський, А. Сав'юк, Н. Слюсаренко, А. Скальковський, Л. Смоляр та ін.; проблеми осіб із обмеженими можливостями – Т. Свиридюк, М. Ярмаченко; питання допомоги інвалідам на кожному з історичних етапів – М. Фірсов; питання трудової допомоги – М. Дмитрієв, релігійне та громадське життя німців, євреїв – С. Мирошніченко, В. Щукін, А. Павлюк, Е. Плеська-Зебольд; діяльність соціальних інституцій Півдня України другої половини ХІХ – початку ХХ століття – Л. Корецька.

Актуальність дослідження підсилюється виявленими суперечностями, що об'єктивно мають місце в теорії і практиці історії освіти, а саме:

- між підвищенням вимог до освіти в загальнонаціональному культурно-освітньому процесі й недостатнім здійсненням досліджень з вивчення продуктивних ідей просвітницько-педагогічної діяльності;

- між зміною в суспільстві парадигми освіти дорослих і потребою розроблення нових наукових теорій, основою яких мають стати кращі надбаня вітчизняної науково-педагогічної громадськості минулих століть;

- між необхідністю залученням інтелігенції до просвітницько-педагогічної діяльності на основі кращого вітчизняного досвіду та незначною кількістю системних історико-педагогічних досліджень із проблем просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття).

Аналіз першоджерел свідчить про те, що на сучасному етапі вже накопичено різноманітний досвід і матеріали щодо окремих аспектів історії освіти на Півдні України другої половини ХІХ – початку ХХ століття, проте недостатність уваги та відсутність з боку вітчизняних науковців системного вивчення просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України й обумовили вибір теми дослідження: **«Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції на Півдні України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)»**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тем науково-дослідної роботи Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради «Історико-педагогічні аспекти розвитку неперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (державний реєстраційний номер 0115U002891).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (протокол № 5 від 17.09.2015 року) і погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26.04.2016 року).

Об'єкт дослідження: просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції Півдня України.

Предмет дослідження: зміст, форми й методи просвітницько-педагогічної діяльності представників інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX століття.

Мета дослідження: на основі ретроспективного аналізу розкрити зміст, форми й методи просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX століття та визначити перспективні напрями використання позитивного досвіду в умовах українського сьогодення.

Реалізація мети дослідження зумовила потребу виконання таких **завдань:**

1. На основі аналізу історико-педагогічних, філософських джерел уточнити зміст поняття «просвітницько-педагогічна діяльність».

2. Обґрунтувати періодизацію та виявити тенденції просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття.

3. Схарактеризувати зміст, форми, методи просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття.

4. Проаналізувати перспективи використання історико-педагогічної спадщини просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах сьогодення.

Для вирішення визначених завдань на різних етапах наукового дослідження використано комплекс взаємодоповнювальних **методів:** порівняльний аналіз (аналіз педагогічної, психологічної, історичної, соціологічної, теологічної, філософської літератури з метою обґрунтування змісту понять «інтелігенція», «просвітницько-педагогічна діяльність»); аналіз змісту, форм, методів і засобів освітньої діяльності, узагальнення виявлених здобутків та обґрунтування перспектив використання історико-педагогічної спадщини просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах сьогодення); індуктивний (встановлення засадничих основ діяльності інтелігенції Півдня України); пошуково-бібліографічний (систематизація і класифікація педагогічної, методичної літератури, архівних матеріалів, періодичної преси, за допомогою яких розкрито напрями діяльності інтелігенції); хронологічний та діахронний (розроблено періодизацію просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття і схарактеризовано зміст, форми, методи та засоби просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції); персоналістично-біографічний (вивчення біографії та педагогічної діяльності представників німецької, єврейської, грецької, російської, української інтелігенції).

Джерельною базою дослідження слугували державні та конфесійні звіти, нормативно-правові акти XIX – початку XX століття та офіційна статистика 1851–1914 років, що регулювали систему освіти досліджуваного періоду (Розпорядження міністерств Російської імперії, Положення про навчальні заклади, Статути навчальних закладів, Положення про стипендії державні та приватні; документи) і архівні матеріали (Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Державних архівів Херсонської (фонд 14), Миколаївської (фонди: 115, 137, 206-208, 229, 230) та Одеської (фонди: 42, 45, 334, 765) областей (дореволюційний період); шкільна та конфесійна документація, наукові розвідки педагогів, громадських і культурно-освітніх діячів, зокрема представників національних меншин краю; статті

російської, німецької, єврейської періодики другої половини XIX – початку XX століття – «Одесский листок», «Херсонские епархиальные ведомости» 1850–1917 років; документи піклувальних рад і канцелярій; циркуляри духовного відомства Херсонської єпархії; статистичні описи, календарі губернії; публікації на сторінках періодичних видань другої половини XIX – початку XX століття; наукові праці із теми дослідження сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників. Джерельною базою дисертації слугували різноманітні за характером і змістом документи і матеріали, що стосуються питань теми роботи та зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, науково-педагогічної бібліотеки імені В. Сухомлинського, наукової бібліотеки Миколаївського краєзнавчого музею, Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Гмирява, Миколаївської науково-педагогічної бібліотеки; автентичні документально-фактологічні матеріали фондів державних архівів Миколаївської, Херсонської та Одеської областей.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини XIX – початку XX століття. Нижня межа визначається початком діяльності засновника просвітницького музею при Одеському товаристві історії та старожитностей М. Воронцова, який у 1850 році підтримав ініціативу архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія про відновлення стародавніх пам'яток християнства та поширення історичних знань серед населення Півдня України, відкриття бібліотек, читалень, що стало рушієм масових проявів доброчинності серед усіх верств населення. Верхня хронологічна межа обґрунтовується соціально-економічними та політичними зрушеннями, які відбулися в Україні в 1917 році, що привели до кардинальних змін у суспільстві та до докорінного реформування системи освіти. У цей період змінюються й соціально-політичні та організаційно-педагогічні умови педагогічно-просвітницької діяльності інтелігенції Півдня України, викликані подіями того часу.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасної Херсонської, Миколаївської та Одеської областей, що перебували у складі Таврійської, Херсонської та Катеринославської губерній. Їх вибір обумовлено тим, що вони створювалися в один часовий проміжок та характеризувалися значною суспільною активністю представників різних категорій інтелігенції у сфері поширення освіти, особливо професійної, інтегрованістю у європейський освітній простір.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– на основі цілісного ретроспективного аналізу досліджено розвиток просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в освітньому просторі Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття;

– обґрунтовано періодизацію та виявлено провідні тенденції просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України: I етап – 1850 – 1869 рр. – конфесійно-світоглядний (домінування впливу духовенства на просвіту населення, відкриття церковно-парафіяльних шкіл); II етап – 1870 – 1889 рр. – науково-просвітницький (популяризація наукових досягнень українських і зарубіжних учених, відкриття бібліотек, книговидавництва, музеїв, здійснення благодійності й опіки); III етап – 1890 – 1917 рр. – національно-просвітницький (поширення ідей

національного відродження, пропагування української класики, святкування народних свят, вивчення української історичної спадщини);

– схарактеризовано зміст (розширення знань молодого покоління про наукові досягнення та представлення змін та нововведень у них, збагачення духовного світу, збереження та зміцнення здоров'я, профілактику та запобігання захворюваності), форми (лекторії, літературно-художні та санітарно-гігієнічні заходи із участю відомих людей, добродійні бали, ярмарки, професійні курси, каси взаємодопомоги, призначення стипендій та сплата за навчання, народні читання, лекції) і методи (бесіди, декламація віршів, диспути, метод прикладу, вправи, привчання, доручення, заохочення, пояснення, демонстрація експериментів за допомогою туманних картинок або тіньового театру) просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX століття.

Визначено перспективні напрями використання історико-педагогічної спадщини просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах сьогодення.

Уточнено сутність поняття «просвітницько-педагогічна діяльність».

Подальшого розвитку набуло висвітлення джерельної бази дослідження, що розширює межі вивчення змісту просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття.

До наукового обігу введено маловідомі документи, історичні факти та відомості щодо діяльності інтелігенції, що ґрунтуються на виявлених архівних матеріалах (Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (справа 453, 1072), Державних архівів Херсонської (фонд 14), Миколаївської (фонди: 115, 137, 206-208, 229, 230) та Одеської (фонди: 42, 45, 334, 765) областей (дореволюційний період).

Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблено й упроваджено спецкурс «Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття)» та методичні рекомендації «Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції в умовах освітнього простору Півдня України (друга половина XIX – початок XX століття)» щодо впровадження спецкурсу. Результати дослідження можуть бути використані для цілісного вивчення проблеми розвитку освіти на Півдні України в історії педагогічних досліджень.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка №57-08/595 від 16.05.2018 р.), Ізмаїльського державного гуманітарного університету (довідка №1-7/318 від 15.05.2018 р.), Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (довідка №09-01-851 від 18.05.2018 р.), ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом» (довідка №03-07/298 від 14.05.2018 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 520 від 17.05.2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження представлено на наукових та науково-практичних конференціях, зокрема, міжнародних: «Educational Sofia Rusova heritage in the context of contemporary Elementary Education» (м. Варшава, Польща, 1-2 листопада 2016 року), «Формування цінностей особистості: Європейський вектор і національний контекст» (м. Дрогобич, 26–27 жовтня 2017 року); всеукраїнських:

«Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження)» (м. Херсон, 24 березня 2017 року), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (м. Херсон, 5 грудня 2017 року); регіональних: «Ідеї дитиноцентризму в педагогічній і літературній спадщині Я. Корчака» (м. Херсон, 21 березня 2018 року).

Публікації. Матеріали дисертації відображено в 15 одноосібних публікаціях, серед яких 8 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 1 – в іноземному періодичному виданні, 5 – у збірниках матеріалів наукових конференцій та 1 методичний посібник.

Структура роботи. Робота складається з анотації, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (444 найменувань, з них – 9 іноземною мовою), 21 додатку. Повний обсяг дисертації – 285 сторінок, з них 175 – основного тексту. Роботу ілюстровано 7 таблицями.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь її розробленості, аргументовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; визначено хронологічні та географічні межі; розкрито наукову новизну, практичну значущість; відображено апробацію й упровадження результатів наукового пошуку в практику роботи закладів освіти; подано відомості про публікації автора та структуру роботи.

У першому розділі «**Теоретичні аспекти просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття**» уточнено сутність базових понять дослідження (інтелігенція, просвітницько-педагогічна діяльність, освітній простір); схарактеризовано освітній простір Півдня України другої половини XIX – початку XX століття; проаналізовано джерельну базу, визначено категорії представників інтелігенції та виокремлено періоди їх просвітницько-педагогічної діяльності на Півдні України.

Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції була покликана виконувати свідому та ініціативну роль у формуванні, збереженні та передачі національних цінностей, знань і традицій. У контексті соціально-культурних трансформацій зміна поколінь інтелігенції породжує наукові дискусії, на що впливають історичні, культурні, національні та інші чинники. Зазначене обумовлює варіативність смислового наповнення поняття «просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції», проте для визначення її місця в структурі суспільства та соціальної ролі й функцій необхідним є розкриття поняття «інтелігенція».

Інтелігенція – це соціокультурна спільнота, представники якої вирізняються високим освітнім рівнем і творчим ставленням до професійної і суспільної діяльності, спрямованої на виробництво, поширення і збереження досягнень культури і загальнолюдських цінностей та мають особливі психологічні і морально-етичні риси. До цієї групи належать науковці, інженери, техніки, вчителі, лікарі, працівники управління, митці, священнослужителі. Залежно від змісту, просвітницько-наукових функцій, які вони виконують, і типу освіти розрізняють: інтелігенцію науково-технічну, інженерно-технічну, гуманітарну, медичну, військову, художню, педагогічну, комерційну, культурно-духовну. Таким чином,

представників інтелігенції можна розподілити на дві групи – духовну та світську. Виходячи з виокремлених рис, характерних інтелігенції, результатів наукових досліджень, є змога визначити роль інтелігенції в соціальній структурі суспільства.

Інтелігенція впливала на формування громадянської культури населення, здійснювала добродійну діяльність, підтримувала найменш соціально захищені категорії населення, здійснювала наукову і просвітницьку роботу. Така активність створила підґрунтя для зацікавленості людською особистістю, її духовними та іншими потребами. Просвітницька діяльність сприяла формуванню освіченого суспільства, яке пропонувало не тільки ініціативи, але й шляхи їх ефективного і швидкого впровадження, базувалася на громадянському усвідомленні того, що розв'язання проблем соціуму повністю залежить від активності громадян, які мешкали в умовах полікультурного освітнього простору.

Починаючи з другої половини XIX століття, на Півдні України були закладені міцні основи для формування ціннісних орієнтацій особистості, стійких норм моралі в умовах полікультурності регіону, адже вони формувалися не за традиційними зразками поведінки, а на підставі ситуацій, що склалися, з урахуванням власних інтересів та інтересів суспільства в цілому. Таким чином, освітній простір Півдня України другої половини XIX – початку XX століття був багатограним: виховний простір сім'ї, церкви, шкіл як державних, так і недержавних; виправних закладів, добродійних організацій, що, у свою чергу, утворювали єдину державну систему освіти й виховання, надаючи змогу долучитися соціально активній інтелігенції до просвітницько-педагогічної діяльності.

Проаналізувавши наукові розвідки педагогів, громадських і культурно-освітніх діячів, статистичні описи, календарі губернії, публікації на сторінках періодичних видань другої половини XIX – початку XX століття, законодавчу, нормативно-правову базу досліджуваного періоду, з'ясовано особливості розвитку просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України. На основі аналізу періодизацій учених (М. Кудла, Н. Морозова, Н. Побірченко, К. Самарцева), архівних матеріалів про освітні процеси досліджуваного періоду, виявлених тенденцій суспільно-педагогічного руху, прояву активності різних груп інтелігенції нами було виокремлено такі етапи просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX століття: I етап – 1850 – 1869 рр. – конфесійно-світоглядний; II етап – 1870 – 1889 рр. – науково-просвітницький; III етап – 1890 – 1917 рр. – національно-просвітницький.

Серед форм педагогічно-просвітницької діяльності духовна інтелігенція практикувала проповіді, читання житій святих; світська інтелігенція – лекції, професійні курси, добродійні вечори, літературно-художні заходи з використанням «чарівного ліхтаря», народні читання, лекторії, добродійні бали, ярмарки, професійні курси, каси взаємодопомоги, призначення стипендій та сплату за навчання.

У другому розділі «**Основні етапи просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX століття**» узагальнено досвід діяльності інтелігенції на конфесійно-світоглядному, науково-просвітницькому, національно-просвітницькому етапах; з'ясовано перспективи

використання ідей просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах сьогодення.

Освітній простір Півдня України другої половини XIX – початку XX століття вирізнявся специфічною полікультурною та конфесійною різноманітністю, що визначає особливості просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах полікультурності. Підґрунтям виховання дітей Півдня України була єдність національного і загальнолюдського ідеалів, норм, правил, цінностей. У полікультурному оточенні воно ґрунтувалося на родинності, повазі до жінки-матері, до старших, працелюбності, релігійності, любові до рідної землі, почутті національної гідності, мови і культури. У другій половині XIX – на початку XX століття на Півдні України виховання та навчання дитини відбувалося через цілеспрямований вплив та приклад батьків, які формували перші моральні якості, звички, установки, цінності, прищеплювали зразки і норми поведінки, трудові навички. Починаючи із семи років, дітей привчали до системної праці, передаючи їм усі знання і вміння.

Конфесійно-світоглядний етап діяльності інтелігенції (1850 – 1869 рр.) характеризується тим, що проблема отримання освіти як дітьми, так і дорослими була вирішена просвітницько-педагогічною діяльністю громад та церкви. У цей період започатковується народна школа, функціонують церковно-парафіяльні, школи грамоти, притулки; семінарії, духовні училища, єпархіальні жіночі училища; товариства добродійності; німецькі, єврейські школи були разом із церковними закладами впливовими центрами розвитку духовного життя населення Півдня України. Практично кожна колонія мала власну початкову школу при церкві. Представники общин та церков були в змозі чітко контролювати та допомагати тим, хто потребував стороннього догляду: інвалідам, сліпим, глухонімим; вирішувати питання надання матеріальної допомоги чи допомоги у веденні господарства, запобігати скоєнню дрібних правопорушень чи вживанню алкогольних напоїв тощо. У межах національних колоній (німецької, єврейської, грецької, російської та ін.) громади та церква сприяли розбудові в новому освітньо-виховному просторі освіти, вивченню історії та збереженню самобутності на новій Батьківщині.

Духовна інтелігенція практикувала такі основні форми освітньої роботи: проповіді, читання житій святих. Світська інтелігенція перевагу надавала лекціям.

Науково-просвітницький етап діяльності інтелігенції (1870 – 1889 рр.) – на цьому етапі спостерігається трансформація політики держави щодо освіти народу, оскільки з'являється велика кількість вільних селян, що потребує нових підходів до їх облаштування. До цієї справи долучаються вчителі, лікарі, промисловці.

У регіоні стрімкими темпами розвивається промисловість, торгівельний та морський флот, корабле- та суднобудування, комерційна справа, у сільській місцевості – нові форми ведення господарства. Виникає потреба в нових освітніх закладах, професійних училищах та курсах. Створюється низка закладів освіти та виховання: морехідні класи та училища, комерційні, військові, ремісничі училища, міські школи та училища, приватні школи та гімназії, різні курси, кадетські корпуси, ліцеї, університет. Завдяки громадсько-доброчинній діяльності інтелігенції виникають притулки для покинутих дітей, забезпечується їх виховання та освіта з обов'язковим наданням навичок ремесла. Поряд із державними закладами освіти та

виховання відкриваються недержавні, національні школи та училища, професійні училища, учительські курси та училища, медична освіта; навчання в майстернях чи монастирях, сприяло запровадженню такої форми як всестанове навчання.

На розвиток освіти Півдня України вагомий вплив мало призначення земських, приватних стипендій від осіб духовної та світської інтелігенції, що дає змогу долучитися здібним учням до навчання. Вимоги освітнього простору Півдня України другої половини ХІХ – початку ХХ століття сприяли розбудові жіночої освіти. До цієї справи долучаються вчителі, лікарі, промисловці, науковці.

Основними формами діяльності в означений період стають: професійні курси, добродіні вечори, бали, лекції, літературно-художні заходи з використанням «чарівного ліхтаря», церковні проповіді, народні читання.

Національно-просвітницький етап діяльності інтелігенції (1890 – 1917 рр.) – ознаменований високими досягненнями в економічній, культурній сфері. Південь зобов'язаний саме безкорисній просвітницько-педагогічній діяльності інтелігенції, яка створила фундамент для розвитку системи освіти, культури, дозвілля в державі. Курс на національне виховання та боротьбу з традиційно самодержавними поглядами обрали культурно-просвітні товариства міста: «Просвіта», Комітет народних читань, Комітет піклування про народну тверезість.

Прогресивність освітньо-виховного простору Півдня України засвідчує те, що діти потомствених дворян, чиновників, міщан та освічених селян були зацікавленими в отриманні освіти в гімназіях та реальних училищах, оскільки це давало змогу посісти інший статусний рівень у соціумі. Активна діяльність інтелігенції в умовах полікультурного освітньо-виховного простору Півдня України сприяла розвитку всіх верств населення. Показником такого прогресу є те, що на початок ХХ століття на Півдні України всі учні без урахування гендерної приналежності мали змогу отримати освіту.

На цьому етапі держава повністю опікується питаннями освіти, проте за умови підтримки релігії, що залишається вірним помічником держави.

Дослідження діяльності інтелігенції на Півдні України, узагальнення наукових підходів до реформування українського освітнього простору, створення та аналіз депозитарію українського педагогічного досвіду тощо – усе це необхідно для розбудови освітньої системи. Характерною рисою сучасної історико-педагогічної думки є актуалізація інтересу до педагогічної спадщини минулого, переосмислення її ідей відповідно до нових вимог і викликів.

Здійснений аналіз дав змогу виокремити перспективи використання ідей просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції досліджуваного періоду в умовах сьогодення: відкриття недільних шкіл; залучення духовної інтелігенції до проведення просвітницької діяльності; активізація громадського руху, меценатів для проведення спільних заходів, добродіних вечорів; формування милосердя як важливої індивідуально-особистісної якості дітей та молоді. Просвітницько-педагогічна діяльність представників різних професій у минулому може стати орієнтиром для молодого покоління під час професійного самовизначення.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття). Результати дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Поняття «просвітницько-педагогічна діяльність» у науковій та довідковій літературі використовується в різних контекстах, але найбільш загальним і поширеним є повідомлення будь-кому знань або їх поширення серед когось. Діяльність у цій сфері є найважливішою формою прояву життя людини, її активного ставлення до навколишньої дійсності.

Просвітницько-педагогічна діяльність ґрунтувалася на різних формах прояву: меценатство, спонсорство, філантропія, милостиня, опіка тощо. Інтелігенцію Півдня України не можна схарактеризувати як окрему ізольовану, відірвану від центру регіональну еліту. Науковці Півдня були у складі наукової інтелігенції всієї країни та загальноєвропейської науки. Про це свідчить динаміка й структура відповідних зв'язків із колегами з Київського, Харківського, Петербурзького та інших університетів, з провідними європейськими науковцями. Українська наукова інтелігенція стала частиною світової наукової еліти. Заснування міст на Півдні України сприяло міграції значної кількості високоосвіченого населення як із центру імперії, так і з країн Західної Європи. Як результат цих процесів, сформувалася специфічна спільнота, що вирізнялася прогресивною спрямованістю та певними культурними особливостями, яка ввібрала прогресивні ідеї просвітницької діяльності. Протягом досліджуваного періоду інтелігенцією Півдня України здійснювалося системне забезпечення і реалізація освіти; надання професійної освіти для представників усіх прошарків населення; допомоги родинам, учнівській та студентській молоді з урахуванням матеріального становища (зародження адресної допомоги); комплекс заходів, спрямованих на боротьбу з пияцтвом.

2. Обґрунтовано три умовні етапи просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах освітньо-виховного простору Півдня України та виявлено їх провідні тенденції: перший – 1850 – 1869 рр. – конфесійно-світоглядний (домінування впливу духовенства на просвіту населення, відкриття церковно-парафіяльних шкіл, здійснення церковної опіки і благодійності); другий – 1870 – 1889 рр. – науково-просвітницький (поширення вітчизняних досягнень науки і техніки, сприяння міжнародній науковій співпраці, відкриття бібліотек, книговидавництв, музеїв, участь у спільних експериментах, створення благодійних товариств за національною ознакою, фінансова підтримка студентів); третій – 1890 – 1917 рр. – національно-просвітницький (поширення ідей національного відродження, організація курсів української мови, аматорських театральних колективів, популяризація української класики, народних свят, вивчення української історичної спадщини). В основу цієї періодизації покладено соціальну активність у процесі реалізації мети, форм, засобів і методів діяльності представників інтелігенції відповідно до характеру, змісту, суспільних протиріч та соціально-економічних перетворень у регіоні.

3. Освітній простір Півдня України другої половини XIX – початку XX століття вирізнявся специфічною полікультурною та конфесійною різноманітністю, що визначали зміст просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах полікультурності. Підґрунтям виховання дітей Півдня України була єдність національного і загальнолюдського ідеалів, норм, правил, цінностей, просвіта ґрунтувалася на родинності, повазі до жінки-матері, до старших, працелюбності, релігійності, любові до рідної землі, почутті національної гідності, мови і культури. Добročинна діяльність підприємців, промисловців, дворян, купців, заможних громадян, представників товариств, попечителів училищ, гімназій, лікарень, притулків, фундаторів філантропічних, лікувальних, освітніх та культурних закладів була спрямована на розвиток освіти, медицини, науки, зоопарків, садів тощо.

Основними методами просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в кінці XIX – першій чверті XX століття були бесіди, декламація віршів, диспути, метод прикладу, вправи, привчання, доручення, заохочення та ін. Найбільш поширеними формами просвітницько-педагогічної діяльності на Півдня України в означений період стали концерти, вистави, недільні школи, курси вишивання, малювання, рукоділля, уроки іноземних мов, гуртки, тематичні виставки, читання художньої літератури, зустрічі з видатними людьми, літературні, музичні, танцювальні вечори, традиційні свята, екскурсії, проповіді, народні читання, публічні лекції, добročинні ярмарки, літературно-художні вечори з використанням «чарівного ліхтаря» тощо. Просвітницько-педагогічна діяльність сприяла соціальному вихованню особистості та її розвитку.

4. Розкрито роль інтелігенції в поширенні добročинності на Півдні України: сплата або пожертви для навчання, харчування бідних учнів різних верств населення; разові допомоги на придбання одягу, взуття, навчального приладдя, ремонт навчальних закладів; призначення іменних стипендій приватними особами; виплати на облаштування після отримання освіти; навчання професії та працевлаштування; добročинна діяльність національних товариств взаємодопомоги, що поширювалася й на інших етнічних представників регіону. Фінансування добročинних заходів відбувалося за кошти із заповітів одиноких людей, пожертв заможних громадян, добročинних балів, концертів, виставок, літературних вечорів, добročинних балів, відсотків від цінних паперів, вкладів. Добročинна діяльність у досліджуваній період усе більше набувала важливого суспільного характеру. Приватна громадська ініціатива й благодійні капітали сприяли розвитку всіх ланок системи освіти: від заснування громадських організацій та установ, що займалися поширенням освіти серед бідного населення, до створення професійних навчальних закладів різних рівнів. У другій половині XIX століття благодійники та меценати велику увагу приділяли забезпеченню можливості навчання талановитої молоді всіх верств населення, створюючи мережу недільних шкіл та парафіяльних училищ, що утримувались на кошти добровільних пожертв.

Виявлено, що просвітницько-педагогічна діяльність залежала від соціальної активності особистості, мала добровільний характер, вирізнялася змістовними формами, методами і механізмами проведення: національна солідарність та взаємодопомога; залучення представників усіх національних общин та заможних

громадян до розв'язання регіональних проблем, створення національних шкіл із викладанням рідною мовою та обов'язковим вивченням державної мови; здійснення адресної матеріальної допомоги студентам та здібним учням, вирішення питань щодо отримання освіти, працевлаштування з отриманням дешевого житла та харчування, медичного забезпечення.

Поширення національної освіти українського населення зазнавало утисків, проте просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції щодо пробудження національної самосвідомості та гідності на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX століття відбувалася в досить складних умовах. Було закладено основи подальшого вивчення української мови, літератури, культури.

5. Перспективами використання ідей педагогічно-просвітницької діяльності інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX століття в умовах сьогодення є: відкриття недільних шкіл для дітей і дорослих; проведення спільних заходів, добродійних вечорів представників громадського руху, організацій, меценатів для матеріальної підтримки студентів, стипендіального забезпечення здібної молоді; реалізація духовенством нестандартних форм виховання милосердя та інших морально-етичних цінностей людей; залучення представників різних професій для популяризації й вирішення актуальних суспільних проблем; пошук однодумців для обміну практичним досвідом і здобутками у сфері спільних зацікавлень.

Проведена робота не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми й засвідчує необхідність подальших досліджень у здійсненні порівняльного аналізу просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції XIX та XX століть; вивченні особливостей поширення національної освіти в інших регіонах України; конкретного національного досвіду роботи громад, які населяли Південь України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Надеждіна І. М. Просвітницька діяльність інтелігенції щодо подолання пияцтва на Півдні України другої половини XIX – початку XX століть. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 38. С. 250-255.

2. Надеждіна І. М. Образовательное пространство Юга Украины II половины XIX – начала XX веков. *Педагогическое мастерство: научно-теоретический и методический журнал*. 2018. № 1. С. 29-33.

3. Надеждіна І. М. Просвітницька діяльність інтелігенції Півдня України другої половини XIX – початку XX століть. *Освіта та розвиток обдарованої особистості: науково-медичний журнал*. 2018. № 1 (68) / I квартал. С. 25-29

4. Надеждіна І. М. Інтелігенція Півдня України у розбудові жіночої освіти II половини XIX – початку XX століть. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / ред. кол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 37. С. 282-287.

5. Надеждіна І. М. Національна складова просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України у другій половині XIX – на початку

XX століть. *Нова педагогічна думна: науково-медичний журнал*. 2018. № 2 (94). С. 10-13.

6. Надеждіна І. М. Особливості просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України у другій половині XIX – початку XX ст. *Наукові праці: наук. журн.* / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили; ред. кол.: О. П. Мещанінов (голова) та ін. Миколаїв, 2018. Том 313. Випуск 301. С. 50-54.

7. Надеждіна І. М. Роль духівництва Півдня України у розбудові освітнього простору II половини XIX – початку XX століть. *Педагогічні науки: збірник наукових праць* / В. Л. Федяєва (голов.ред) та ін. Херсон: Херсонський державний університет, 2018. Випуск LXXXI. Том 3. С. 25-29.

8. Надеждіна І. М. Просвітницько-педагогічна діяльність представників німецької інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: збірник наукових праць* / В. М. Мадзігон (голов. ред.) та ін. Київ: інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. Випуск 1 (20). С. 73-80.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Надеждіна І. М. Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції в умовах освітнього простору Півдня України (друга половина XIX – початок XX століття): методичні рекомендації. Херсон: ООО «Борисфен-про», 2019. 160 с.

10. Надеждіна І. М. Просвітницько-педагогічна діяльність представників різних категорій інтелігенції: історичний екскурс. *Zbiór artykułow naukowych. IV Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji " Educational Sofia Rusova heritage in the context of contemporary Elementary Education "* (01.11.2016 – 02.11.2016). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. 32-33 str.

11. Надеждіна І. М. Феномен «просвітницько-педагогічна діяльність» як об'єкт наукового дослідження. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів міжнародної наук.- практ. конф., м. Дрогобич, 26 – 27 жовтня 2017 року.* / за заг. ред. Марії Чепіль. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 165-168.

12. Надеждіна І. М. Науково-просвітницька діяльність інтелігенції Півдня України на засадах ідеї пансофічної освіти Я. Коменського. *Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження): матеріали II всеукраїнських педагогічних читань* (24 березня 2017 року, м. Херсон)/ за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 192-195.

13. Надеждіна І.М. Феномен «інтелігенція» у дослідженнях науковців. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами»: матеріали III всеукраїнських (з міжнародною участю) науково-методичної конференції* (5 грудня 2017 року, м. Херсон)/ за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко: у 3 частинах. Частина 1. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 327-329.

14. Надеждіна І. М. Дитиноцентризм у просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції Півдня України (друга половина XIX – початок XX століття). *Ідеї*

дитиноцентризму в педагогічній і літературній спадщині Я. Корчака: матеріали обласних педагогічних читань (м. Херсон, 21 березня 2018 року)./ за ред. Т. В. Комінарець, Т. І. Туркот, І. М. Раєвська. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. С. 134-136.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

15. Nadezhdina Iryna. Charity as a Result of the Educational Activity of Ukraine Intelligentsia in the South of Ukraine: the Second Half of the XIXth – and Early XXth Centuries // *Intellectual Archive*, volume 7, number 2, march / april 2018 / p. 96-106.

АНОТАЦІЯ

Надеждіна І.М. Просвітницько-педагогічна діяльність інтелігенції на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертації на основі цілісного ретроспективного аналізу досліджено теоретичні аспекти розвитку просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в освітньому просторі Півдня України. Розкрито роль просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції, меценатів та товариств і благодійних організацій. Обґрунтовано періодизацію й виявлено тенденції просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України: I етап – 1850 – 1869 рр. – конфесійно-світоглядний; II етап – 1870 – 1889 рр. – науково-просвітницький; III етап – 1890 – 1917 рр. – національно-просвітницький. Схарактеризовано зміни у змісті, формах і методах просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття. Уточнено сутність поняття «просвітницько-педагогічна діяльність».

Визначено перспективні напрями використання історико-педагогічної спадщини просвітницько-педагогічної діяльності інтелігенції в умовах сьогодення.

Ключові слова: просвітницька діяльність, просвітницько-педагогічна діяльність, інтелігенція, Південь України, освітній простір, періодизація.

АННОТАЦИЯ

Надеждина И.Н. Просветительско-педагогическая деятельность интеллигенции на Юге Украины (вторая половина XIX – начало XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2019.

В диссертации на основе целостного ретроспективного анализа исследованы теоретические аспекты развития просветительско-педагогической деятельности интеллигенции в образовательном пространстве Юга Украины. Раскрыта роль

просветительско-педагогической деятельности интеллигенции, меценатов, сообществ и благотворительных организаций. Обоснована периодизация и выявлено тенденции просветительско-педагогической деятельности интеллигенции на Юге Украины: I этап – 1850 – 1869 гг. – конфессионно-мировоззренческий; II этап – 1870 – 1889 гг. – научно-просветительский; III этап – 1890 – 1917 гг. – национально-просветительский. Охарактеризовано изменения в содержании, формах и методах просветительско-педагогической деятельности интеллигенции на Юге Украины второй половины XIX – начала XX века. Уточнена сущность понятия «просветительско-педагогическая деятельность».

Определены перспективные направления использования историко-педагогического наследия просветительско-педагогической деятельности интеллигенции в условиях настоящего времени.

Ключевые слова: просветительская деятельность, просветительско-педагогическая деятельность, Юг Украины, образовательное пространство, периодизация.

ANNOTATION

Nadezhdina I.M. Educational and pedagogical activity of the intelligentsia in the South of Ukraine (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries). – The rights of the manuscript.

Thesis for the degree of a candidate of pedagogical sciences on specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogy. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, 2019.

The dissertation presents the results of the historical pedagogical research of educational and pedagogical activity of the intelligentsia in the South of Ukraine (the second half of the nineteenth and the beginning of the twentieth century).

The urgency and necessity of the research is due to the conceptual provisions of the National Doctrine of the Development of Education of Ukraine in the 21st Century. In today's conditions of development of Ukrainian society, there is a need for the formation of intellectual and cultural potential as the highest value of the nation, the development of humanitarian thinking, in-depth study, critical reflection and the creative use of the national spiritual achievement of the past to understand the latest phenomena and processes in the educational space. The identification of the peculiarities of solving educational and pedagogical problems, the reflection of the tendency and mechanisms of the versatile interaction of progressive theory and practice in order to pedagogy of society in Ukraine should be carried out on the basis of analysis of these processes in a separate region. The interest is South of Ukraine.

The study of the genesis of education, science and culture with the assistance of the intelligentsia in the south of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries is an important stage in the comprehensive study of education and training issues. The coexistence of religious, private, public education, and national education involved active educational activities of representatives of the German, Jewish, Greek, Russian, and Ukrainian intelligentsia of the South of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

In the dissertation on the basis of a holistic retrospective analysis the theoretical principles of development of educational and pedagogical activity of intellectuals in the educational space of the South of Ukraine are researched. The role of educational and pedagogical activities intellectuals, philanthropists and societies and charitable organizations is revealed. The periodization of educational and pedagogical activity of the intellectuals in the South of Ukraine is grounded: I stage – 1850 – 1869 years – denominational worldview; II stage – 1870 – 1889 years – scientific and educational; III stage – 1890 – 1917 years – national-educational. Changes in the content, forms and methods of educational and pedagogical activity of the intelligentsia in the South of Ukraine of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries were characterized. The essence of concepts «educational and pedagogical activity» is specified.

The main tendencies of educational and pedagogical activity of the intelligentsia are outlined: national solidarity and mutual assistance; the involvement of representatives of all national communities and wealthy citizens in solving regional problems, the establishment of national schools with teaching in their mother tongue and compulsory study of the state language; the implementation of targeted material assistance to students and apprentices, the solution of issues of education, employment with cheap housing and food, and medical care. It was discovered that educational and pedagogical activity depended on the social activity of the individual, had a voluntary character, was distinguished by the content forms, methods and mechanisms of conducting. The main forms were: sermons, lectures, folk lectures, evenings, public lectures, charity fairs, literary and artistic evenings using the «magic lantern», etc.

The spread of national education of the Ukrainian population was oppressed, but the educational and pedagogical activity of the intelligentsia towards the awakening of national self-awareness and dignity in the South of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries took place in rather difficult conditions. However, the foundations for further study of the Ukrainian language, literature and culture were identified.

The practical significance of the work is that the special course «Educational and pedagogical activity of the intelligentsia in the South of Ukraine (the second half of the nineteenth and the beginning of the twentieth century)» was developed and introduced and the methodical recommendations «Educational and pedagogical activity of the intelligentsia in the educational environment of the South of Ukraine (second half of the XIX – the beginning of XX century)» regarding the introduction of a special course. The results of the research can be used for the holistic study of the educational development problem in the South of Ukraine in the history of pedagogical research.

The perspective directions of using the historical pedagogical heritage of educational and pedagogical activity of the intelligentsia in the present conditions are determined.

Key words: educational activity, educational and pedagogical activity, South of Ukraine, educational space, periodization.

Підписано до друку 21.02.2019 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 02/19/2-3

Віддруковано у видавничому центрі «Вектор»
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.